

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-08>

УДК 342.7

А.А. ДЬЯКОВА,

аспірантка юридичного факультету

E-mail: a.a.dyakova22@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1900-8868>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ФАКТИЧНІ ОБСТАВИНИ ДЛЯ РОЗУМІННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЯК НОСІВ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД

АНОТАЦІЯ. У статті аналізуються основні фактичні обставини, наявність яких дає можливість говорити про засуджених як про повноцінних носіїв конституційних прав і свобод. Звертається увага на те, що у конституційно-правовій доктрині існує усталений підхід щодо народних депутатів, депутатів місцевих рад, військовослужбовців, суддів, дітей, іноземців, біженців, жінок, інвалідів як носіїв конституційних прав і свобод та про їхній конституційно-правовий статус. Проте щодо засуджених такий чіткий підхід непростежується. У зв'язку з цим, у статті наводяться та аналізуються основні фактичні обставини, що свідчать про те, що засуджені обґрунтовано виступають носіями конституційних прав і свобод, а увага до їх правового становища у конституційному праві України не може бути випадковою.

На підставі аналізу функціонування пенітенціарної системи, особливостей відбування покарання, реального становища засуджених робиться висновок про те, що серед основних фактичних обставин, які вказують на засуджених як на носіїв конституційних прав і свобод слід назвати такі. По-перше, засуджені, а особливо ті, що відбувають покарання у виді позбавлення волі суттєвим чином взаємодіють з державою. При цьому, як відомо, конституційно-правовий статус передбачає особливу систему взаємодії між конкретною особою та державою, що і зумовлено предметом правового регулювання конституційного права України. По-друге, засуджені, а особливо ті, що відбувають покарання у виді позбавлення волі не тільки суттєвим чином взаємодіють з державою, але й залежать від неї. Аксиоматичним є те, що якщо відповідний суб'єкт, наділений владними повноваженнями, здійснює повний або достатньо суттєвий контроль за іншим суб'єктом, то перший несе відповідальність за безпеку та життєдіяльність другого. Беручи до уваги те, що держава відповідає за осіб, що перебувають під її контролем, до яких належить значна частина засуджених, то на державу в цілому та її пенітенціарну систему покладається особлива місія, зокрема, у сфері забезпечення безпеки, законності та правопорядку. По-третє, сфера застосування кримінальних покарань завжди була і залишається однією з найбільш вразливих сфер у житті суспільства та державної політики. Оскільки сфера застосування покарань як одна з найвразливіших сфер безпосередньо стосується засуджених, то останні у наслідок цього виступають категорією, що належить до вразливих. По-четверте, однієї з провідних функцій Конституції України є обмежувальна функція. Особливої актуальності реалізація такої функції набуває в аспекті діяльності держави, що реалізується через адміністрацію установи чи органу виконання покарань. Такий підхід може бути реалізованим через формування конституційно-правового статусу засуджених, оскільки конституційні права та свободи таких осіб будуть виступати вагомим чинником для реалізації обмежувальної функції щодо організації та функціонування пенітенціарної системи у цілому та окремих її представників зокрема. По-п'яте, в аспекті надання характеристики засудженим як представникам вразливої категорії населення слід звернути увагу і на те, що серед них є також і жінки та діти, що значно підсилює вразливість засуджених у цілому. По-шосте, наділення засуджених конституційно-правовим статусом та особлива увага до них зумовлені також призначенням покарання у суспільстві. По-сьоме, особливості становища засуджених зумовлюються також тими проблемами, які виникають після звільнення з місць позбавлення волі. По-восьме, конструювання конституційно-правового статусу засуджених буде сприяти підвищеній увазі не лише до самих засуджених, але й до організації та функціонування пенітенціарної системи в цілому, яка завжди потребує подальшого удосконалення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: конституційно-правовий статус осіб, Конституція України як Основний Закон України, конституційно-правовий статус засуджених, носії конституційних прав і свобод, реформа пенітенціарної системи.

Як цитувати: Дьякова А.А. Фактичні обставини для розуміння засуджених як носіїв конституційних прав і свобод. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право». 2023. Вип. 36. С. 71-79. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-08>

In cites: Diakova A.A. (2023). Factual circumstances for the understanding of convicts as a bearer of constitutional rights and freedoms. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (36), P. 71-79. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-08> (in Ukrainian)

Виклад основного матеріалу. Наявність у засуджених конституційно-правового статусу та розуміння їх у першу чергу як повноцінних носіїв конституційних прав і свобод зумовлено низкою обставин як юридичного характеру, так і фактичного. Єдність фактичного і юридичного витікає з особливостей конституційно-правового статусу особи. Цей статус з одного боку передбачає закріплення його відповідних елементів у Конституції України (юридичні обставини), а з іншого — він передбачає таке становище особи, за якого чітко прослідковуються важливі аспекти взаємодії як з державою, так і з суспільством, а також має місце соціальна значущість фактичного становища такої особи та / або її діяльності (фактичні обставини).

З наведеного вище погляду, юридичні аспекти розуміння засуджених як носіїв конституційних прав і свобод у першу чергу зумовлені суттєвою увагою, що приділено цьому питанню у конституційному тексті. Можна виділити цілу низку конституційних приписів (статті 1, 3, 8, 19, 24, частина 2 статті 28, частина 3 статті 63, пункт 14 частини 1 статті 92 Основного Закону України та ін.), що як прямо, так і опосередковано вказують на засуджених як на повноцінних носіїв конституційних прав та свобод. Більш того, указані конституційні приписи у своїй сукупності й забезпечують підґрунтя для конструювання конституційно-правового статусу засуджених.

Проте увага конституціонодавця щодо тих чи інших питань, які знаходять своє змістовне закріплення у тексті Основного Закону України не є випадковою. Вона зумовлена низкою фактичних обставин, які детермінують потребу у конституційному регулюванні відповідних питань. Наприклад, аварія на Чорнобильській АЕС в 1986 році зумовила закріплення в Конституції України 1996 року положення про обов'язок держави щодо подолання наслідків указаної катастрофи (стаття 16). Саме тому, важливим аспектом у контексті розуміння засуджених як носіїв конституційних прав і свобод як основи їхнього конституційно-правового статусу є органічна єдність як юридичних обставин, так і фактичних.

З огляду на викладене, у межах цього дослідження ми ставимо за мету проаналізувати саме фактичні обставини, які у сукупності підтверджують розуміння засуджених як повноцінних носіїв конституційних прав і свобод та детермінують конструювання саме конституційно-правового статусу вказаної категорії.

Отже, коли йдеться про конституційно-правовий статус конкретного суб'єкта (фізич-

ної особи), то відповідно засади його правового становища встановлено у Конституції з метою максимально чіткого та змістовного гарантування реалізації його прав і свобод, у тому числі й на рівні поточного законодавства. Все це зумовлено особливостями такого суб'єкта та його соціальним положенням та значущістю. Крім того, цей суб'єкт, маючи конституційні права, свободи та обов'язки, повинен за посередництвом їх взаємодіяти із державою з важливих питань свого становища. До таких осіб, що традиційно належать до суб'єктів конституційного регулювання, зокрема, належать народні депутати, депутати місцевих рад [1], військовослужбовці [2], судді [3], діти [4], іноземці [5], біженці [6], жінки [7] тощо. У доктрині конституційного права України існує усталений підхід про вказаних осіб як носіїв конституційних прав і свобод та про їхній конституційно-правовий статус. Проте щодо засуджених такий чіткий підхід не простежується. Але ми вважаємо, що засуджені, враховуючи наведені критерії, теж виступають як носії саме конституційних прав і свобод як основи конституційно-правового статусу та для такого висновку існують не лише юридичні, але й фактичні підстави.

У зв'язку з цим, наведемо та проаналізуємо деякі фактичні обставини, що свідчать про те, що засуджені обґрунтовано виступають носіями конституційних прав і свобод, а увага до їх правового становища у конституційному праві України не може бути випадковою.

По-перше, конституційно-правовий статус передбачає особливу систему взаємодії між конкретною особою та державою. Це зумовлено предметом правового регулювання конституційного права України, на підставі норм якого встановлюється конституційно-правовий статус суб'єкта. До предмету конституційного права України входять питання, що пов'язані з унормуванням відносин між державою, суспільством та людиною, встановлення правових засад їх взаємодії [8]. На такий же аспект звертає увагу і М. В. Громовчук та зазначає, що внаслідок свого загальнорегулятивного характеру конституційні норми встановлюють найістотніші, корінні відносини між державою та її громадянами у зв'язку з їх місцем в управлінні громадськими та державними справами, залишаючи докладний порядок правового регулювання таких відносин нормам інших галузей [9]. Засуджені, а особливо ті, що відбувають покарання у виді позбавлення волі суттєвим чином взаємодіють з державою. На підтвердження цьому слід указати на частину 1 статті 63 Кримінального кодексу України, де

встановлено, що покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого від суспільства та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Питання в тім, що держава, щодо значної кількості засуджених здійснює всебічний контроль, оскільки структура покарань в Україні свідчить про те, що питома вага засуджених до позбавлення волі є значною, хоча загалом і має тенденцію до зниження. При цьому такий стан речей мав місце протягом усього періоду існування незалежної державності. Так, у 1999 році частка осіб, засуджених до позбавлення волі складала 37,5 %, у 2000 році - 35,9 %, у 2001 році 34,9 %, у 2002 році 31,4 %, у 2003 році — 30,3 %, у 2004 році 27,9 %, у 2005 році — 27,8% [10], у період з 2015 року по 2019 рік — 20,1 % [11].

Отже, щодо засуджених до послаблення волі держава здійснює всебічний контроль та визначає всі сторони їхньої життєдіяльності. Стосовно інших засуджених (зокрема, яким не призначено покарання у виді позбавлення волі) діяльність держави тісно пов'язана з ними, а контроль на тлі виконання покарань у виді позбавлення волі є меншим, але все одно він є суттєвим та значним.

Крім того, концептуальні аспекти взаємодії держави та особи (засудженого) розкриваються у кримінально-виконавчому законодавстві. Так, відповідно до частини 1 статті 1 КВК України, кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими. У свою чергу, у статті 7 КВК України розкриваються базові засади взаємодії держави та засудженого крізь призму реалізації прав і свобод. Зокрема, у частині 1 статті 7 цього Кодексу, держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку. За таких умов варто та необхідно говорити про засуджених як носіїв конституційно-правового статусу.

По-друге, засуджені, а особливо ті, що відбувають покарання у виді позбавлення волі не тільки суттєвим чином взаємодіють з державою, але й залежать від неї. Відповідно до

частини 1 статті 7 Кримінально-виконавчого кодексу України, держава не лише повинна поважати та охороняти права і свободи засуджених, але й з огляду на їх становище забезпечувати всі необхідні умови, правову та соціальну захищеність і безпеку. Аксиоматичним є те, що якщо відповідний суб'єкт, наділений владними повноваженнями, здійснює повний або достатньо суттєвий контроль за іншим суб'єктом, то перший несе відповідальність за безпеку та життєдіяльність другого. Наявність такої відповідальності має суттєве конституційно-правове підґрунтя. Зокрема, у частині 2 статті 3 Конституції України встановлено, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а в частині 2 статті 5 Кримінально-виконавчого кодексу України запроваджено принцип взаємної відповідальності держави і засудженого.

Беручи до уваги те, що держава відповідає за осіб, що перебувають під її контролем, до яких належить значна частина засуджених, то на державу в цілому та її пенітенціарну систему покладається особлива місія, зокрема, у сфері забезпечення безпеки, законності та правопорядку. Г. Мамедов абсолютно правильно зауважує, що слід завжди пам'ятати про соціальну відповідальність держави у контексті дотримання прав людини у місцях позбавлення волі. Зокрема, якщо людину за вироком суду ізолюють від суспільства, держава несе за неї повну відповідальність, у тому числі за перебування у безпечному середовищі [12]. З огляду на це, формування доктринальних підходів до конструювання збалансованого конституційно-правового статусу засуджених є запорукою належної організації виконання покарань та захисту інтересів особи, суспільства та держави. Крім того, такий підхід буде сприяти формуванню належних правових умов для більш високого рівня соціального ставлення до засуджених, формуванню додаткових юридичних та організаційних гарантій для реалізації їхніх прав і свобод.

По-третє, з огляду на те, що Конституція України має найвищу юридичну силу, то конституційні права і свободи як основа конституційно-правового статусу особи теж мають найвищу юридичну силу стосовно інших прав і свобод та підлягають підвищеному захисту з боку суспільства та держави [13]. Саме на підставі таких якостей та особливостей юридичної природи вказаних прав і свобод наділення конституційно-правовим статусом конкретного суб'єкта робить його становище максимально захищеним та гарантованим. При цьому стосовно окремих категорій фізичних осіб

надання ним конституційно-правового статусу відбувається на підставі соціальної значущості таких осіб чи їх діяльності та праці або розуміння їх як таких, що належать до вразливої категорії. У зв'язку з цим, постає питання про те, чи слід розглядати засуджених як представників однієї з категорій, що належать до вразливих. Як вважають представники провідних правозахисних організацій, сфера застосування кримінальних покарань завжди була і залишається однією з найбільш вразливих сфер у житті суспільства та державної політики. І це не випадково, оскільки основним змістом покарання є застосування примусу і, відповідно, правообмежень до особи. Саме у цій сфері діяльності ризик зловживань щодо особи, яка зазнала правообмежень, а отже позбавилася певної міри захисту, є дуже високим. На ці факти неодноразово звертали увагу представники різноманітних державних та громадських організацій як в Україні, так і з числа міжнародних недержавних інституцій [14]. Оскільки сфера застосування покарань як одна з найвразливіших сфер безпосередньо стосується засуджених (частина 2 статті 43 Кримінального процесуального кодексу України, частина 1 та 2 статті 1 Кримінально-виконавчого кодексу України та ін.), то останні у наслідок цього виступають категорією, що належить до вразливих.

Т.П. Руденко пропонує до вразливих верств населення відносити такі категорії як бездомні; родини, в яких є проблеми дитячої занедбаності, сексуальних фізичних зловживань стосовно дитини або одного з партнерів; подружні пари, які мають серйозні сімейні конфлікти; родини, в яких дитину виховує лише один із батьків та в яких мають місце серйозні конфлікти; ВІЛ-інфіковані люди та їхні родини; особи, які мають низькі доходи через безробіття, відсутність годувальника, фізичні вади, низький рівень професійної підготовки тощо; особи, які порушили закон і були за це покарані; особи, які мають соматичні (тілесні) чи психічні захворювання або інвалідність; особи, які залежні від алкоголю, наркотиків та їхні родини; іммігранти та меншини, що мають недостатні ресурси та можливості або ті, хто став жертвою расизму або інших форм дискримінації; особи із затримками розвитку (інваліди розвитку) та їхні родини; особи похилого віку, які не можуть адекватно функціонувати; мігранти та біженці, які мають недостатні необхідні ресурси; діти, які мають проблеми, пов'язані з навчанням в школі, та їхні родини [15]. Як видно, тут ідеться про різних осіб, які належать до вразливих

верств населення у залежності від різних причин: сімейні, фізіологічні, психологічні, економічні, матеріальні, ситуаційні тощо. Серед наведених категорій особливе місце займають особи, які порушили закон і були за це покарані, тобто йдеться про засуджених. Їхня вразливість може бути зумовлена всіма вищевказаними причинами, обставинами та чинниками. Проте вони не є основними чинниками, що зумовлюють віднесення засуджених до вразливих верств населення. Натомість, до основних можна віднести реалізацію покарання та пов'язані з ним правообмеження, а також максимально можливий контроль з боку держави, особливо, що стосується осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Вразливість засуджених полягає також у тому, що вони перебувають у системі взаємодії з іншою стороною — представниками держави (адміністрація установи виконання покарань тощо), які наділені широкими можливостями щодо засуджених, у тому числі й право застосовувати широкий спектр примусу аж до застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї (стаття 106 Кримінально-виконавчого кодексу України). При цьому з огляду на те, що така апріорі нерівномірна взаємодія здійснюється у закритих установах, то потенційні можливості зловживання повноваженнями з боку адміністрації органів і установ виконання покарань значно збільшуються.

По-четверте, однією з провідних функцій Конституції України є обмежувальна функція, яка традиційно спрямована на державу, на діяльність суб'єктів владних повноважень. Обмеження передбачають таких правовий режим, за якого суб'єкти владних повноважень будуть діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина 2 статті 19 Основного Закону України). Вважаємо, що особливої актуальності такий обмежувальний режим набуває в аспекті діяльності суб'єктів: 1) зі значими владними повноваженнями щодо окремих осіб чи груп, що не мають на протипагу ним владних повноважень; 2) які реалізують такі повноваження у ситуаціях, за яких здійснення зовнішнього соціального контролю є мінімальним, а подекуди є майже унеможливленим; 3) наслідки протиправної діяльності яких можуть мати значний та невідворотний результат.

Вочевидь, наведені аспекти стосуються діяльності держави, що реалізується через адміністрацію установи чи органу виконання покарань. Саме тому, до вказаних суб'єктів владних повноважень повинні пред'являтися

особливі вимоги, у тому числі й ті, що пов'язані з їх правообмеженням. Такий підхід може бути реалізованим через формування конституційно-правового статусу засуджених, оскільки конституційні права та свободи таких осіб будуть виступати вагомим чинником для реалізації обмежувальної функції щодо організації та функціонування пенітенціарної системи у цілому та її окремих представників зокрема.

По-п'яте, як уже зазначалося, у доктрині конституційного права України до суб'єктів, що традиційно розглядаються як носії конституційних прав і свобод належать жінки та діти. Така постановка питання зумовлена особливостями їх фактичного становища та апріорно існуючою потенційною вразливістю. З огляду на це, в аспекті надання характеристики засудженим як вразливої категорії населення слід звернути увагу і на те, що серед них є також і жінки та діти, що значно підсилює вразливість засуджених у цілому. Так, автори науково-практичного коментаря до Кримінально-виконавчого кодексу України розуміють засуджених саме як представників уразливої категорії. Проте вони зазначають, що розуміння засуджених узагалі як вразливої категорії значно підсилюється з огляду на те, що серед них є неповнолітні та жінки. У цьому контексті особливої уваги заслуговують забезпечення порядку відбування покарання засудженими вагітними жінками, матерями-годувальницями і жінками, які мають дітей віком до трьох років. Жінки доволі часто потрапляють до місць позбавлення волі, що розташовано далеко від місця проживання, що ускладнює спілкування та побачення з сім'ями. Жінки, які потрапляють у місця позбавлення волі вагітними, а також матері-годувальниці, стикаються з великими проблемами, що зумовлено неналежними умовами для виховання дитини, а розлучити маленьку дитину з матір'ю не є виходом зі становища, що склалося [16]. При цьому слід ураховувати і те, що частка жінок, засуджених за вчинення злочинів, становила у середньому 11,7 % серед усіх засуджених осіб. Фактично, можна говорити про те, що майже кожною дев'ятою засудженою особою є жінка. Незважаючи на зменшення кількісного показника засуджених жінок, їх частка серед загальної кількості засуджених осіб майже з року в рік дещо збільшується [17].

По-шосте, наділення засуджених конституційно-правовим статусом та особлива увага до них зумовлені також призначенням покарання у суспільстві. Так, відповідно до частини 1 та 2 статті 50 Кримінального кодек-

су України, покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання учиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами. Як видно, наведені нормативно-правові приписи мають яскраво виражену перспективні спрямованість на майбутнє, яка стосується не лише конкретного засудженого, але й широкого кола осіб. Для досягнення такого результату увага до засуджених, до реалізації їхніх прав і свобод повинна бути достатньо змістовною. У зв'язку з цим, наведене вище вказує на значущість розуміння засуджених як повноцінних носіїв конституційно-правового статусу.

По-сьоме, особливості становища засуджених зумовлюються також тими проблемами, які виникають після звільнення з місць позбавлення волі. При цьому слід ураховувати те, що певна частина цих проблем стосується осіб, що вже не мають статусу засуджених та пов'язана з їх становищем у суспільстві після завершення відбування покарання. Проте існують і проблеми, що виникнуть після завершення відбування покарань, але які зумовлені особливостями відбування покарань та реальним становищем засуджених. Зокрема, фахівці державної установи "Центр пробації" звертають увагу на те, що для колишніх засуджених "вихід на свободу" є гострою кризовою ситуацією, оскільки за час відбування покарання вони утрачають навички до вільного життя, починають боятися його. Звикаючи під час відбування покарання суцільно залежати від держави, такі особи не мають можливості для потрібної самореалізації та прояву активності, а звільняючись з установи, не звільняються внутрішньо, звикнувши залежати від керівної адміністративної сили [18]. У зв'язку з цим, належне гарантування реалізації конституційних прав і свобод засуджених та правильна організація відбування покарання може розглядатися як запорука вирішення або мінімізації майбутніх проблем після відбування покарання та потрапляння засуджених у суспільство.

Крім того, постановка питання про конституційно-правовий статус саме цієї категорії зможе надати додатковий імпульс в аспекті формування більш змістовних гарантій з боку України як соціальної держави (стаття 1 Конституції України) щодо осіб, які відбули пока-

рання у виді позбавлення волі та повернулись до суспільства.

По-восьме, конструювання конституційно-правового статусу засуджених буде сприяти підвищеній увазі не лише до самих засуджених, але й до організації та функціонування пенітенціарної системи в цілому, яка завжди потребує подальшого удосконалення. Ураховуючи фактичні обставини, які підтверджують значущість прав і свобод засуджених, конституціоналізація не оминула й кримінально-виконавчу систему, яка будучи невід'ємною частиною механізму держави, трансформувалась під впливом конституційних норм та стандартів. Так, зокрема, правозахисні організації звертають увагу на те, що кримінально-виконавча система України за роки незалежності значно змінилася, стала більш відкритою для суспільства, виникло чимало громадських організацій, які співпрацюють з установами системи, надають їм допомогу. Помітно підвищився доступ громадськості як до статистичних даних, які відображають діяльність відомства, так і до відомчих документів, які регламентують її діяльність. Останнім часом більш інформативно насиченою стала Веб-сторінка Державної кримінально-виконавчої служби України в Інтернеті [19].

Варто визнати те, що наведені позитивні зрушення, які враховують особливості правового становища засуджених у державі й суспільстві та безпосередньо пов'язані з правами і свободами, були зроблені завдяки наявності міцного конституційного підґрунтя. У той же час, варто враховувати і те, що проблеми, пов'язані з відбуванням покарань не вичерпними та постійно з'являються і одним з найважливіших напрямів для їх вирішення є конституційні засади. Так, Конституційний Суд України у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності)

частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 року № 6-р (П)/2021 вказав, що довічне позбавлення волі особи без подальшої можливості її звільнення означає зрівняння строку довічного позбавлення волі із позбавленням волі до завершення природного життя конкретної людини, та таким чином, заперечує не лише мету покарання, а й саму сутність людської гідності, ставить під сумнів абсолютний її характер, а також становить порушення позитивного обов'язку держави захищати гідність людини, а отже, не відповідає частині першій статті 3, статті 23, частині другій статті 28, частині третій статті 63 Конституції України. На підставі цього Конституційний Суд України зобов'язав Верховну Раду України невідкладно узгодити нормативне регулювання, установлене статтями 81 та 82 Кримінального кодексу України з Конституцією України й цим рішенням.

Висновок. На підставі вищевикладеного, можна дійти висновку про те, що має місце ціла сукупність фактичних обставин, які вказують на високу соціальну значущість інституту покарання, належність засуджених до вразливої категорії, а також особливу значущість пенітенціарної системи як у механізмі держави, так і в житті суспільства. Все це дає підстави для розуміння засуджених як повноцінних носіїв конституційних прав і свобод, як основи конституційно-правового статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чернецька О.В. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад за законодавством України : монографія / О.В. Чернецька. Київ : ВД «Скіф» ; КНТ, 2008. 144 с.
2. Пашинський В.Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис... канд. юр. наук: 12.00.02 / Національна академія оборони України. Київ, 2007. 206 арк.
3. Кравчук В.М. Теоретичні основи конституційно-правового статусу суддів в Україні: дис.. канд. юр. наук: 12.00.02. / Ужгород, 2020. 507 с.
4. Волошина І.В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні: дис... канд. юр. наук: 12.00.02. / Київ, 2016.
5. Стеблянка, А., & Безвін, О. Конституційно-правовий статус іноземців в Україні та деякі особливості реалізації їхніх прав і свобод. *Молодий вчений*, 11 (99), 2021. С. 327-331. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11->

99-72

6. Свящук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності : навч. посіб. / А. Л. Свящук. Харків : Видво, 2018. 324 с.

7. Словська І.Є. Рациональне використання праці жінок: конституційно-правовий аспект. *Український часопис конституційного права. Юридичні науки*. Рівне, 2021. №1. С. 17-24.

8. Григоренко Є. І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія / Є. І. Григоренко. Харків : Право, 2010. 63 с..

9. Громовчук М. В. Правовий статус особи: загальні нормативістські засади / Електронне наукове видання "Порівняльно-аналітичне право". 2020. № 4. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/46472/1/50.pdf> (дата звернення: 20.09.2023).

10. Дотримання прав ув'язнених в Україні. Права осіб, що позбавлені волі. Права людини : онлайн-бібліотека. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1157701172> (дата звернення: 20.09.2023).

11. Засуджені місцевими загальними судами особи та застосовані до них види покарань упродовж 2015–2019 років. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/179840-zasudzheni-mistsevimi-zagalnimi-sudami-osobi-ta-zastosovani-donikh-vidi-pokaran-uprodovzh-2015-2019-rokiv> (дата звернення: 20.09.2023).

12. Мамедов Г. Як зрушити з місця реформу пенітенціарної системи: план є, потрібно діяти. URL: https://zn.ua/ukr/LAW/yak-zrushiti-z-miscya-reformu-penitenciaranoi-sistemi-plan-ye-potribno-diyati-341729_.html (дата звернення: 01.10.2023).

13. Тодика Ю. М. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні. Київ : Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2004. С. 88.

14. Проблеми кримінально-виконавчої системи України щодо прав засуджених. URL: <https://ukrprison.org.ua/articles/1239779404> (дата звернення: 01.10.2023).

15. Методологічні основи соціального захисту вразливих категорій населення: комплекс навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни. : навч. посіб. для здобувачів ступеня магістра за спеціальністю 231 «Соціальна робота» / КПІ ім. Ігоря Сікорського; упоряд. Т.П. Руденко.. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 53 с.

16. Науково-практичний коментар до статті 141 КВК України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/КК005113> (дата звернення: 01.10.2023).

17. Засуджені місцевими загальними судами особи та застосовані до них види покарань упродовж 2015–2019 років. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/179840-zasudzheni-mistsevimi-zagalnimi-sudami-osobi-ta-zastosovani-donikh-vidi-pokaran-uprodovzh-2015-2019-rokiv> (дата звернення: 20.09.2023).

18. Пенітенціарна пробація – повернення в суспільство. URL: <https://pyatihmr.dp.gov.ua/novini-ta-podiyi/novini/penitenciarna-probaciya-povernennya-v-suspilstv> (дата звернення: 20.09.2023).

19. Дотримання прав ув'язнених в Україні. Права осіб, що позбавлені волі. Права людини: онлайн-бібліотека. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1157701172> (дата звернення: 01.10.2023).

Стаття надійшла до редакції 20.10.2023

Стаття рекомендована до друку 23.11.2023

A.A. DIAKOVA

PhD student, Faculty of Law,

E-mail: a.a.dyakova22@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1900-8868>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

FACTUAL CIRCUMSTANCES FOR THE UNDERSTANDING OF CONVICTS AS A BEARER OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS

ANNOTATION: The article analyzes the main factual circumstances, the presence of which makes it possible to talk about convicts as full-fledged bearers of constitutional rights and freedoms. Attention is drawn to the fact that in the constitutional-legal doctrine there is an established approach regarding people's deputies, deputies of local councils, military personnel, judges, children, foreigners, refugees, women, disabled persons as bearers of constitutional rights and freedoms and about their constitutional-legal status. However, such a clear approach cannot be traced to convicts. In this regard, the article cites and analyzes the main factual circumstances that indicate that the convicts are legitimately the bearers of constitutional rights and freedoms, and attention to their legal position in the constitutional law of Ukraine cannot be accidental.

Among the main factual circumstances are the following. First, convicts, and especially those serving prison terms, interact significantly with the state. At the same time, as is known, the constitutional-legal status provides for a special system of interaction between a specific person and the state, which is determined by the subject of legal regulation of the constitutional law of Ukraine. Secondly, convicts, and especially those serving prison sentences, not only

significantly interact with the state, but also depend on it. It is axiomatic that if the relevant subject, endowed with power, exercises full or sufficiently significant control over another subject, then the first is responsible for the safety and livelihood of the second. Taking into account the fact that the state is responsible for the persons under its control, which includes a large part of the convicts, the state as a whole and its penitentiary system are entrusted with a special mission, in particular, in the sphere of ensuring security, law and order. Thirdly, the sphere of application of criminal penalties has always been and remains one of the most vulnerable spheres in the life of society and state policy. Since the sphere of application of punishments, as one of the most vulnerable spheres, directly concerns the convicted, the latter are consequently a category belonging to the vulnerable. Fourthly, one of the leading functions of the Constitution of Ukraine is the restrictive function. The implementation of such a function becomes especially relevant in the aspect of the state's activity, which is implemented through the administration of the institution or the body for the execution of punishments. Such an approach can be implemented through the formation of the constitutional and legal status of convicts, since the constitutional rights and freedoms of such persons will act as a significant factor for the implementation of the restrictive function regarding the organization and functioning of the penitentiary system as a whole and its individual representatives of the zokerem. Fifth, in the aspect of characterizing convicts as a vulnerable category of the population, attention should also be paid to the fact that there are also women and children among them, which significantly increases the vulnerability of convicts in general. Sixthly, granting the convicts a constitutional and legal status and paying special attention to them is also due to the imposition of punishment in society. Seventh, the peculiarities of the situation of convicts are also determined by the problems that arise after release from prisons. Eighthly, construction of the constitutional and legal status of convicts will contribute to increased attention not only to the convicts themselves, but also to the organization and functioning of the penitentiary system as a whole, which always needs further improvement.

KEY WORDS: *constitutional and legal status of persons, the Constitution of Ukraine as the Basic Law of Ukraine, constitutional and legal status of convicts, holders of constitutional rights and freedoms.*

REFERENCES

1. Chernetska O.V. Constitutional and legal status of deputies of local councils according to the legislation of Ukraine: monograph / O.V. Chernetska Kyiv: VD "Skif"; KNT, 2008. 144 p.
2. Pashinsky V.Y. Constitutional and legal status of military personnel in Ukraine: dis... cand. legal Sciences: 12.00.02 / National Defense Academy of Ukraine. Kyiv, 2007. 206 sheets.
3. Kravchuk V.M. Theoretical foundations of the constitutional and legal status of judges in Ukraine: dissertation. legal Sciences: 12.00.02. / Uzhgorod, 2020. 507 p.
4. Voloshina I.V. Constitutional and legal status of the child in Ukraine: dissertation... legal Sciences: 12.00.02. / Kyiv, 2016.
5. Steblyanko, A., & Bezvin, O. The constitutional and legal status of foreigners in Ukraine and some features of the realization of their rights and freedoms. *Young Scientist*, 11 (99), 2021. P. 327-331. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-72>
6. Svyaschuk A. L. Problems of refugee rights and challenges of modern times: academic. manual / A. L. Svyaschuk. Kharkiv: Vid-vo, 2018. 324 p.
7. Slovka I.E. Rational use of women's labor: constitutional and legal aspect. *Ukrainian Journal of Constitutional Law. Legal sciences*. Rivne, 2021. No. 1. P. 17-24.
8. Grigorenko E. I. Constitutional principles of military service by citizens of Ukraine: problems of theory and practice: monograph / E. I. Grigorenko. Kharkiv: Pravo, 2010. 63 p.
9. Gromovchuk M. V. Legal status of the individual: general normative principles / Electronic scientific publication "Comparative and Analytical Law". 2020. No. 4. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/46472/1/50.pdf> (access date: 09/20/2023).
10. Observance of the rights of prisoners in Ukraine. Rights of persons deprived of liberty. *Human rights: online library*. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1157701172> (access date: 09/20/2023).
11. Persons convicted by local general courts and the types of punishments applied to them during 2015–2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/179840-zasudzheni-mistsevimi-zagalnimi-sudami-osobi-ta-zastosovani-do-nikh-vidi-pokaran-uprodovzh-2015-2019-rokiv> (date of application : 20.09.2023).
12. Mamedov H. How to move the reform of the penitentiary system from its place: there is a plan, it is necessary to act. URL: https://zn.ua/ukr/LAW/yak-zrushiti-z-miscya-reformu-penitenciarneyi-sistemi-plan-ye-potribno-diyati-341729_.html (access date: 01.10.2023).
13. Todyka Yu. M. Constitutional and legal status of a person and a citizen in Ukraine. Kyiv: Concern "Vy-ancient House "In Yure", 2004. P. 88.
14. Problems of the criminal enforcement system of Ukraine regarding the rights of convicts. URL: <https://ukrprison.org.ua/articles/1239779404> (date of application: 01.10.2023).
15. Methodological foundations of social protection of vulnerable categories of the population: a complex of educational and methodological support of the educational discipline. : education manual for master's degree holders in specialty 231 "Social work" / KPI named after Igor Sikorskyi; according to T.P. Rudenko.. Kyiv: KPI named after Igor Sikorskyi, 2018. 53 p.

16. Scientific and practical commentary to Article 141 of the Civil Code of Ukraine. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KK005113> (access date: 10/01/2023).

17. Persons convicted by local general courts and the types of punishments applied to them during 2015-2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/179840-zasudzheni-mistsevimi-zagalnimi-sudami-osobi-ta-zastosovani-do-nikh-vidi-pokaran-uprodovzh-2015-2019-rokiv> (date of application : 20.09.2023).

18. Penitentiary probation - return to society. URL: <https://pyatihmr.dp.gov.ua/novini-ta-podiyi/novini/penitenciarna-probaciya-povernennya-v-suspilstv> (date of application: 09/20/2023).

19. Observance of the rights of prisoners in Ukraine. Rights of persons deprived of liberty. Human Rights: Online Library. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1157701172> (access date: 10/01/2023).

The article was received by the editors 20.10.2023

The article is recommended for printing 23.11.2023